

А. МАТКОВСКИ

МИГРАЦИИ ОД СЕЛО В ГРАД ВО МАКЕДОНИЈА ОД XVI ДО XIX ВЕК

Познато е дека рајата во Македонија била приврзана за земја и не смееа да го напушти феудалниот посед. Поради тоа, миграциите на релација село-град сè до XVI век биле ограничени и малубројни. Почнувајќи од XVI век миграциите станувале сè почеста појава, а во XVII и XVIII век станале така масовни што во македонската историја овие два века со право се наречени „преселнички години“ или „преселнички векови“

Во македонската и воопшто во југословенската историографија исто така е примено дека од крајот на XVII, целиот XVIII и првата половина на XIX век е период кога во македонските градови сè повеќе доаѓаат Македонци од селата. Познато е дека до крајот на XVIII век во македонските градови преовладувал исламско-турскиот елемент, а по овој период, со доаѓањето на македонските селани, овој однос се менувал во корист на македонско-христијанскиот елемент кој во некои македонски градови не само што станувал поброен од муслиманско-турскиот туку почнал да презема врз себе и важна стопанско-огштествена улога¹⁾.

Причините за миграциите биле различни: од лична, верска, политичка а особено од стопанска природа. Доминираат причините како што биле: бегство од давачки, бегство од долгови, бегство од претерана експлоатација, од зулуми и слично. Ке дадеме неколку примери земени главно од сицилите на битолскиот кадилак. Така, на пример, според еден ферман од март 1647 година селаните од Долно Церско изјавиле дека ќе го напуштат селото бидејќи не можеле да го издржат теретот на давачките и прекумерната кулучка работа. Ферманот му наредува на кадијата да спречи земање на прекумерно периме и други давачки и селаните да не се тераат на принудна работа повеќе од три дена во годината, а плаќањето на сите давачки да им се одложи за три години за да не го напуштаат селото²⁾. Во мај 1647 година и селаните од селото Рибарци се жалеле дека спахиите им барале повеќе испенце од она што е пропишано, па дури и за младите лица кои не подлежат на испенце, а и за оние селани кои избегале од селото. Покрај тоа, мажите и жените

¹⁾ Александар Матковски, Отпор селџака у Македонији против везивања за земљу у време турске владавине. ЈИЧ 1—2, Београд, 1968, 101—106.

²⁾ Битолски сицил бр. 11 лист 11.

ги воделе да работат по разни места, често и далечни, така што куките и децата им останувале незбринети. Понатака се закануваат ако ова не се спречи дека ќе го напуштат селото³⁾. Според еден ферман од 19 јули 1655 година се известува битолскиот кадија дека поради големите давачки селаните од селата Острилци, Кишава, Скочивир и Трново го напуштиле својот роден крај и дека во споменатите села веќе три години немало ниту еден човек. Понатака се наредува на битолскиот кадија да организира враќање на населението со олеснување на три години да не им се бараат никакви давачки⁴⁾. Селата ги напуштале и муслимани од истите причини. Така во јуни 1662 година селото Магарево го напуштил Јалаци-оглу заедно со своите три сина, бидејќи неколку години не го плаќал испенцето и другите давачки на спахијата и на државата⁵⁾. Интересни се деталите на еден документ од 15 септември 1662 година во кој се вели дека поради неплатени давачки и долгови на вакафот селаните од селото Драгош биле принудени да го напуштат селото и да се населат по разни села и градови, а куките и имотите што ги оставиле во селото Драгош пропаѓале додека во новонастанатите места не можеле да си обезбедат исхрана и поради тоа би се вратиле пак во Драгош, но под услов да не им се бараат никакви давачки сè додека не ги поправат куките кои се толку општетени што не може во нив да се живее. Судот одлучил во срок од една година „да не се вознемируваат селаните со никакви давачки, а за тоа време тие да си ги поправат куките и да си го обноват земјоделскиот алат“⁶⁾. Поради ненаплатен авариз некои селани од селата Обедник, Загорич, Чагор, Кукуречани, Чикрикчи и Поздеш во 1679 година ги напуштиле селата и избегале во околните села и градови⁷⁾. На 17 октомври 1707 година бил напишан еден документ во кој се вели дека во селото Коца (Богданска нахија) кога се вршел попис во него биле попишани и некои раи кои дошле од други кази. Но кога дознале дека влегле во пописниот дефтер и дека и они ќе бидат обложени со даноци сите побегнале и исчезнале, а во селото останале само четири раи и тоа сиромашни и со многубројно семејство⁸⁾.

Друга причина за напуштање на селата биле многубројните долгови кои ги имале било индивидуалните селани било селата поради пари позајмени во име на целото село. Така на пример на 27 ноември 1640 година дошол кај битолскиот кадија Халил, син на Умер и изјавил дека селото Брод му долгувало 1630 акчиња и кога отишол да го наплати долгот селаните го беа напуштиле селото оставајќи само два коња. Селаните одбиле да се јават на судот⁹⁾. Селаните обично се задолжувале кај Евреи или кај вакафи. Така селото Лафци зело на заем 1.500 акчиња од некој вакаф. Во име на селото биле 15 лица под солидарна гаранција,

³⁾ Битолски сицил бр. 11 лист 19.

⁴⁾ Битолски сицил бр. 14 лист 48.

⁵⁾ Битолски сицил бр. 18 лист 39.

⁶⁾ Битолски сицил бр. 18 лист 48.

⁷⁾ Битолски сицил бр. 24 лист 43.

⁸⁾ ΙΩΑΝ ΒΑΣΙΛΡΑΒΕΛΛΗ, ΙΣΤΟΡΙΚΑ ΑΡΧΕΙΑ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑΣ Α. ΑΡΧΕΙΟΝ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ 1695—1912 ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ 1952, док. 62, стр. 76.

⁹⁾ Битолски сицил бр. 8, лист 35.

т. е. биле гарант еден на друг. Но поради тоа што не можеле долгот да го платат четворица гарант изчезнале од селото. Другите единаесет лица требале да го исплатат долгот, но на судењето судот одлучил тие да платат само 1.100 акчиња¹⁰). Во еден ферман од 16 ноември 1728 година се вели дека некои селани за да ги исплатат давачките се задолжуваат кај зеленаци со камати двапати поголеми од капиталот и така рајата се упропаствувала и се наоѓала во бедна положба да трпат за леб, а поради тоа некои ги напуштат и селата¹¹).

Несносните зулуми на одделни спахии, субаши, војводи и коџобаши биле исто така една од причините за бегствата на селаните. Така некои селани од селото Врановци — Битолско го тужеле својот спахија Осман-ага, бидејќи за ништо ги тепал, ги тормозел, а Зора сопругата на Пејо ја удрил со нож во главата. Пред кадијата се заканувале дека и тие ќе го напуштат селото ако Осман-ага не се поправи¹²). Селаните од селото Средно Егри го тужеле својот спахија Ибрахим-ага дека ги терал да му ги работат неговите лозја, ниви и ливади и по 40 дена во годината, поради што некои го напуштиле селото, а и други се спремаат тоа да го направат. Судот одлучил рајата да не се терети во кулучење повеќе од три дена во годината¹³). Жителите на селото Мало Српци на 23 февруари 1647 година се жалеле кај кадијата против субашата на нивното село затоа што многу ги тормозел и им правел разни зулуми. Изјавиле дека ако и понатака тој остане субаша колективно ќе го напуштаат селото¹⁴). На 11 јануари 1686 година бил издаден ферман до румелискиот беглербег во кој се вели дека поради многуте зулуми на разни службеници се предизвикало растурање на околу 30 села само во битолската каза¹⁵).

Некои селани бегале од зулумите на албанските злосторници кои во Македонија во ова време ги имало многу, бидејќи или биле во услуга на турската администрација или биле одметници од турската власт. Но и во двата случаја вршеле зулуми над месното население. Така во еден ферман од 12 септември 1779 година се вели:

„рајата и нивните синови за да ја избегнат тиранијата и зулумите на албанските злосторници ги оставиле своите села во кои живееле и се преселиле во градовите или во чифлиците на воените лица. Кога се обиделе да ги вратат не послушале. Ако не се запишани во дефтерот за авариз и ако не поминало повеќе од 10 години од нивното преселување, треба принудно да ги вратите во нивните стари села, но ако се заведени во дефтерите за авариз во селата каде што сега живеат и од нивното преселување ако поминало 10 години не се дозволува принудно враќање во нивните стари села¹⁶).

¹⁰) Битолски сицил бр. 18, лист 3.

¹¹) ΒΑΣΙΔΡΑΒΕΛΛΗ, ΙΣΤΟΡΙΚΑ ΑΡΧΕΙΑ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑΣ Β. ΑΡΧΕΙΟΝ ΒΕΡΟΙΑΣ — ΝΑΟΥΣΗΣ 1598—1886. ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ 1954, док. бр. 163, стр. 139—141,

¹²) Битолски сицил бр. 3, лист 35.

¹³) Битолски сицил бр. 3, лист 38.

¹⁴) Битолски сицил бр. 11, лист 6.

¹⁵) Битолски сицил бр. 26, лист 45.

¹⁶) ΒΑΣΙΔΡΑΒΕΛΛΗ, ΑΡΧΕΙΟΝ ΒΕΡΟΙΑΣ... док. 72, стр. 210.

Од албанските зулуми многу селани од Островската каза ги напуштиле своите села и се населиле во Лерин, Воден, Негуш и Бер. За ова постои документ од 18 април 1782 година¹⁷.

Миграциите биле индивидуални и колективни. Индивидуални миграции биле оние кога селанецот кој не можел да ја поднесува тешката експлоатација или поради неплатени давачки и долгови, го напуштал своето село, своето семејство на кое обично го оставал целиот овој имот и сам одел во некој град каде обично се најмувал како обичен работник и почнувал нов живот. Така направил Јаков од село Српци Паша кој избегал од селото во непознат правец и на семејството го оставил целиот имот. За ова постои документ од 10 октомври 1661 година¹⁸). Друг случај има од 15 август 1656 година кој е многу покарактеристичен. Селанецот Шеминко поради голем долг на вакафот „Махмуд-ефенди“ од Битола, немајќи никаков подвижен и неподвижен имот и сосем финансиски пропаднал, избегал во непознат правец оставајќи жена и деца кои, поради неговиот долг, лежеле во затвор¹⁹.

Колективните миграции биле почести. Тука биле повеќе луѓе, повеќе семејства, едно или повеќе села кои со себе ја носеле целата докуќина, земјоделските алати и добитокот. Колективните миграции за турската власт биле поопасни, бидејќи поради многу луѓе личеле на збегови, а солидарноста била поголема поради заедничката судбина. Над целиот збег обично се наметнувало едно авторитетно лице кое другите повеќе или помалку го слушале и затоа ваквите колективни миграции претставувале потенцијална можност да се претворат во бун. Поради тоа турските власти често им излегувале во пресрет на нивните барања само да ги смират и да ги вратат на старите поседи. Во овие случаи особено бил загрижен месниот спахија кој останувал без или со намален доход и работна снага. И државата била заинтересирана да не се преселува поголема маса луѓе, бидејќи се намалувало земјоделското производство, како и државните и спахиските даноци, а се пореметувале и пописните дефтери каде биле заведени приврзаните селани за земја. Така во еден ферман од 1 декември 1767 година султанот наредил на месните првенци „да не дозволат цели семејства и села да ги напуштат своите села и да се селат во други места или во туѓина, туку таквите да ги вратите во старите места и да се грижите да им обезбедите спокоен и мирен живот“²⁰). Колективните миграции почести биле по некоја буна. Плашејќи се од репресалии селаните колективно бегале во други села и градови. Но откако буната ќе се ликвидирала, централната турска власт обично издавала фермани во кои го повикувала избеганото население да се врати во старите села враќајќи им ги имотите и давајќи им морато-

¹⁷) Исто, док. 232, стр. 222.

¹⁸) Битолски сицил бр. 18, лист 10.

¹⁹) Битолски сицил бр. 14, лист 30.

²⁰) ΒΑΣΙΛΡΑΒΕΛΛΗ, ΑΡΧΕΙΟΝ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ... док. бр. 196, стр. 265.

риум од неколку години да не плаќаат никакви давачки и долгови додека областа не се обнови. Таков бил случајот по Карпошовото²¹⁾ и по Негошкото востание²²⁾.

Миграциите на селаните претставуваат еден од облиците на анти-феудалната борба, бидејќи на овој начин селаните се спасувале од потешка експлоатација и одеде кај друг феудалец²³⁾ каде експлоатацијата била поподнослива или одеде во град²⁴⁾ каде личната и имовната безбедност им била досигурна а експлоатацијата поблага.

Селаните бегале од сите феудални поседи: од тимарите²⁵⁾, од зеаметите²⁶⁾, од хасовите²⁷⁾ и вакафите²⁸⁾.

Најголем дел од селаните бегале по македонските градови каде отпрвин станувале слуги, аргати, надничари, и сл. Потоа некои почнале да се занимаваат со занаетчиство и со трговија, а подоцна да стануваат и интелектуалци.

Според крепосното право, ако спахијата го пронајде побегнатиот селанец и ако не поминало повеќе од 10 години од неговото мигрирање, можел принудно, по судски дат да го врати во неговото старо село²⁹⁾. Меѓутоа, како миграциите станувале почести и помасовни така се менувале и одредбите на крепосното право и се донесувале сè построги мерки. Границата се померувала на 15³⁰⁾, 20³¹⁾, 30³²⁾, а во извесни случаи и до 40 години³³⁾. Дури се издавале и фермани во кои се наредувало побегнатите селани да се вратат во старите села без обзир на поминатото време од нивното бегство. Така, на пример, во еден ферман од декември 1634 година стои:

„Порано рајата која била 10 години во некое место, по законот не можела да се врати на старото место. Но поради големото растурање на рајата... наредувам рајата која се сместила во некое друго место, а оттогаш не поминале 40 години да се врати во старото село“³⁴⁾.

Во друг ферман од мај 1635 година се вели дека некои селани во новонастанатите места плаќале даноци 15—20 години а некои и 40 години, но сепак во ферманот се наредува:

²¹⁾ Paul Rycout, The History of the Turks beginning with the year 1679. London 1700, 352. Silahdar Findikli Mehmed-aga. Silahdar tarihi II. Istanbul 1928, стр. 493—495.

²²⁾ ΒΑΣΙΛΕΥΣΤΩΝ ΑΡΧΕΙΟΝ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ... док. бр. 190, стр. 522.

²³⁾ Muhimme defterleri No 24, фото-копија 26; Muh. defterleri No „46, ф. к. 17; Muh. defteri 61/11, Muh. def. 62/11; Muh. def. 77/32; Muh. def. 78/25 и 32; Muh. def. 79/3; Muh. def. 80/26, 27, 30, 45; Muh. def. 95/1; Muh. def. 98/54 и 55; Muh. def. 99/5. Панта Џамбазовски, Турски документи за македонската историја I, 118 и III, 83.

²⁴⁾ Битолски сицили бр. 18, лист 51; бр. 23, л. 42; бр. 24 л. 37; бр. 40, л. 35; бр. 43 л. 110.

²⁵⁾ Битолски сицили бр. 3, лист 77; бр. 43, л. 95.

²⁶⁾ Битолски сицили бр. 5, лист 36; бр. 26, л. 45.

²⁷⁾ Битолски сицили бр. 4, лист 52; бр. 9, л. 27; бр. 13, л. 120; бр. 23, л. 42.

²⁸⁾ Битолски сицили бр. 18, л. 83; бр. 23, л. 83; бр. 39, л. 54.

²⁹⁾ Битолски сицили бр. 5, л. 36; бр. 9, л. 8; бр. 14, л. 48; бр. 43, л. 95.

³⁰⁾ Битолски сицили бр. 14, л. 48; бр. 23, л. 76.

³¹⁾ Битолски сицили бр. 8, л. 53 и 68.

³²⁾ Битолски сицили бр. 2, л. 36; бр. 38, л. 23.

³³⁾ Битолски сицил бр. 3, л. 100.

³⁴⁾ Битолски сицил бр. 4, л. 24.

„таквата раја да се пресели во старите места без обѕир на поминатото време од нивното селење“.³⁵⁾

Во еден хатихумајун од мај 1637 година се вели:

„Раја што се иселила од едно на друго место, ако оттогаш не поминало повеќе од 40 години, принудно да се врати во селата каде што биле регистрирани“.³⁶⁾

Законските одредби биле построги за рајата од хасовите. Во ферман од март 1632 година се наредувало:

„За султанските хасови не се зема во обѕир времето кое прошло од нивното мигрирање.“³⁷⁾

Истото важело и за вакафската раја. За ова, во еден ферман од август 1634 година, се вели:

„За сета раја од вакафските села не важи рокот од нивното преселување“.³⁸⁾

Турските власти настојувале да ја вратат раселената раја во нивните стари села, а ако тоа не можеле да го сторат, тогаш барем да ја заведат во фискалната администрација во нивните нови места.

Мерките на турските власти не помагаале, бидејќи селаните продолжиле да мигрираат сè до средината на XIX век, кога и званично се укинало крепосното право. Морам да потцртам дека мерките на турските власти биле често доста строги, но заради бегство селаните никогаш не биле физички казнувани, ниту се применувале други телесни казни, како што било во Западна Европа или според Душановиот законик на пребегнатиот селанец му се распарувал носот или му се пали косата и брадата³⁹⁾.

Последиците од бегствата и миграрањата на селаните биле многу струки.

1. Тоа отежнало да се соберат државните и спахиските даноци, бидејќи пописните дефтери во кои биле запишани не само давачките туку поименично и рајата што припаѓала на некој феудален посед, повеќе не одговарале на фактичката положба на теренот. Во дефтерот било запишано дека во едно село има на пример 90 лица, сега останале 10, а во друго село кое во дефтерот било регистрирано со 20 лица, сега имало 80 и сл. Оваа положба толку брзо се менувала што и новите пописни дефтери бргу застарувале, а тоа давало можност да се избегне плаќањето на давачките.

2. Друга важна последица била смалувањето на продуктивноста во земјоделието. Поради честите миграции многу села нестанале или биле напуштени, а земјата останувала необработена со што се намалувале приходите на државата и спахиите. Сето ова довело до опаѓање на тимарскиот војно феудалниот систем и до појава на чифлици.

³⁵⁾ Битолски сицил бр. 4, л. 21.

³⁶⁾ Битолски сицил бр. 4, л. 24.

³⁷⁾ Битолски сицил бр. 4, л. 52.

³⁸⁾ Битолски сицил бр. 4, л. 49.

³⁹⁾ Никола Радојчиќ, Душанов законик, „Матица српска“, Нови Сад 1950, 59 и 69. Стојан Новаковиќ, Законик Стефана Душана цара српског 1349 и 1354. Београд, 1898, 265—267.

3. Бегството на селаните им дало можност на силните Турци и Албанци да ги присвојат или да ги купат нивните земји и да ги претворат во свои чифлици. Појавата на чифлиците во Македонија е во тесна врска со раселувањето на селаните.

4. Една од последиците било и нивелирањето на феудалната експлоатација, бидејќи селаните бегале од оној феудалец каде експлоатацијата била посурова и оделе кај оној каде што била поблага. На тој начин ги принудувале посуровите феудалци да ја ублажат експлоатацијата инаку би останале без работна рака и без приходи. Работната снага тогаш била недоволна додека земја имало многу.

5. Благодарейќи на постојаното мигрирање и преместување доаѓаа во взаемен допир многу селани од разни краишта на Македонија, а тоа доведе да оние обичаи и дијалекти кои биле поопшти и повлијателни постепено да ги примаат и другите селани кај кои дотогаш не биле во употреба. Така постепено, во еден долг процес од цели три века, се создавал општ национален јазик и обичаи и созревала мислата дека во просторот меѓу албанските планини и Пирин планина живее еден ист народ.

6. Насобраните селани во македонските градови почнале да ја пренесуваат антифеудалната борба на градски терен, почнале постепено да стануваат интелектуалци, занаетчи и трговци и градското стопанство почнало сè повеќе да преминува во нивни раце за да одигра овој општествен слој во XIX век важна и решавачка улога во македонскиот препород, а потоа и во политичката борба на македонскиот народ за своето национално ослободување.